

A PORTA ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ KITÖRÉSE

Azt kíséreljük meg vázolni jelen rövid írásban, milyen előzmények után és hogyan mélyült el az Oszmán és a Habsburg Birodalom konfliktusa olyannyira 1590 után, s főképpen az 1593. február–július közti időszakban, hogy a Porta új háborút indított a Királyi Magyarországon.¹

A XVI. század utolsó évtizedére jellemző volt a korábban is részben meglévő válságjelenségek felerősödése az Oszmán Birodalomban. Ezt a történeti kutatás újabban inkább átalakulási folyamatként (transzformáció) írja le, de a kortársak válságként élték meg.² Ide tartozik az árak emelkedését, a fő fizetőeszköz, az ezüst akce többszöri leértékelését (pl. 1585-ben), s kincstári deficitet eredményező „árforradalom” jelentkezése az 1580-as évektől, amelynek súlyos társadalmi következményei is voltak.³ Ezek közül itt csak az inflálódott pénzzel fizetett portai zsoldosok felkeléseire (1589 április, 1593 január) utalnék, amelyek leverésük ellenére mindkét esetben a kormányzat leváltását eredményezték. Felvetették, hogy a Habsburgok elleni 15 éves vagy hosszú háború megindításában annak is része lehetett, hogy az elégedetlen zsoldosságot foglalkoztatni akarták.⁴ Az is felmerült, hogy a válság levezetése lett volna a Porta célja

¹ E tanulmány rövidített változata a 15 éves háború konferencián (1994. április 6–8, Budapest, Hadtörténeti Intézet) elhangzott előadásomnak.

² A válságra l. TÓTH SÁNDOR: A 16–17. századi török válság fő kérdései. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio Historica. Tomus II.* Szeged, 1980. 69–95.; a „válság-paradigma” megkérdőjelezésére és a transzformációs elméletre összefoglalóan l. KAFADAR, C.: „When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows.” *The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of The Sixteenth Century.* (PhD) McGill University, 1987. (továbbiakban: KAFADAR 1987) 1–17.

³ Vö. pl. KAFADAR 1987. 110–158.; l. még TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: The „Price Revolution” in the Ottoman Empire at the End of the Sixteenth Century. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica.* (továbbiakban: AUSZ) Tomus LXXXVII. Szeged, 1988. 35–48.

⁴ L. pl. BRAUDEL, F.: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.* (Transl. by REYNOLDS, S.) II. New York, 1976. (továbbiakban: BRAUDEL 1976) 1199.; a felkelésekre l. COOK, M. A. (ed.): *A History of the Ottoman Empire to 1730.* Cambridge University Press, 1976. 127.

az új háború vállalásával.⁵ A krízisnek szerepet juttathatunk a sűrű kormányzatváltásokban, a kíméletlen frakcióharcokban is. Az elhúzódó, nagy költségekkel és veszteségekkel járó, végül is megnyert perzsa háború (1578–1590) után három vezető személyiség versengett a hatalmat jelképező nagyvezíri pecsétért (mühür) és váltotta egymást: Szinán pasa (1589 április–1591 augusztus), Ferhád pasa (1591 augusztus–1592 április) és Sziyávus pasa (1592 április–1593 január).⁶ E frakcióharcok befolyásolhatták az Oszmán Birodalom külpolitikáját is, az egyes frakciók és vezetőik pillanatnyi hatalmi pozícióiktól függően más-más álláspontot vallottak háború és béke kérdésében.

Nemcsak a háború kitörésének évében, 1593 első felében, de a megelőző években, sőt jóval korábban is jelentkeztek azok az ellentétek az Oszmán és a Habsburg Birodalom között, amelyek miatt a 15 éves háború kirobbant 1593 nyarán. Nem érdektelen tehát ezen konfliktusok rövid áttekintése. A feszültség talán legfőbb oka abban keresendő, hogy Magyarországot megosztva birtokolta e két hatalom, s e kondomínium létéből természetszerűleg következett, hogy állandóan voltak vitás kérdések. Ezek bizonyos körülmények között, a két birodalom határvidékén, Magyarországon a hivatalosan létező békeállapot ellenére is állandóan folyó „kisháborút” (Kleinkrieg) nyílt, nagy háborúvá változtathatták. Az 1568 februárjában nyolc évre kötött és háromszor is (1575, 1583, 1590) ugyanennyi időre meghosszabbított drinápolyi béke hiába próbálta meg a vitás kérdéseket rendezni, e törekvések nem járhattak sikerrel. A békeszerződést mindkét fél eltérő módon értelmezte. 1588. május 26-i levelében Szinán budai pasa a „frigy” (béke) három feltételét hangsúlyozta: „egyik, hogy algyut vár alá ne vonjanak, második, hogy az tisztességes ajándék idejében alá jüjjön, harmadik hogy az... faluk...szpahiaiokhoz be jüjjenek.”⁷ A harmadik feltételt illetően török részről gyakran felmerült az a panasz, hogy a falvak a magyar végvári kapitányok ösztökélésére megtagadják az adófizetést a javadalombirtokos szpáhiknak. Egy álláspont szerint ez volt a háború alapvető oka.⁸ A drinápolyi béke két cikkelye (23 és 24.) foglalkozott a közös

⁵ L. pl. Magyarország története I–II. Főszerk. MOLNÁR ERIK. Bp. 1971³. I. 214. (R. VÁRKONYI ÁGNES írta); NAGY LÁSZLÓ: Bocskai István a hadak élén. Bp. 1981. 36.

⁶ KORTEPETER, C. M.: Ottoman Imperialism During the Reformation. Europe and the Caucasus. New York, 1972. (továbbiakban: KORTEPETER 1972) 213–235, 248.; I. még Ferhád címszó (PARRY, V. J.), in: The Encyclopaedia of Islam. Vol. II. Leiden–London, 1965. 880–881.; Szinán címszó (BABINGER, F.), in: Enzyklopaedie des Islam. Band IV. Leiden, 1934. 464–465.

⁷ A „Kleinkrieg”-re, mint a háború egyik kiváltó okára I. pl. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Szinán nagyvezér tervei 1593–94-ben. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK) 1982. (továbbiakban: TÓTH 1982) 161.; FINKEL, C.: The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988. (továbbiakban: FINKEL 1988) 8.; a budai pasa levelére I. TAKÁTS SÁNDOR–ECKHART FERENC–SZEKFŰ GYULA: A budai pasák magyar nyelvű levelezése I. 1553–1589. Bp. 1916. (továbbiakban: Budai pasák) 429.

⁸ BAYERLE, G.: Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda (1590–1593). Indiana University, Bloomington, 1972. (továbbiakban: BAYERLE 1972) 10–12.

jobbágyok elosztásával és a határjelek lerakásával, s ezt bizottságokra bízta.⁹ A határ meghúzására azonban nem került sor, így az adóztatási problémák és határok kérdésében mindkét fél eltérő álláspontot vallott. Egyszerűbb feltételnek tűnhetne a „tisztességes ajándék” időben való beküldése, amelyet a drinápolyi béke 25. cikkelye úgy fogalmazott meg, hogy „mindaddig, amíg csak ugyanezen béke a felek között erős, becsületes, tartós és sértetlen marad,” a szultánhoz évente „30000 arany tiszteletteljes” ajándék megy külön megbízottakkal „minden esztendő vége felé”.¹⁰ Ennek értelmezését illetően is különbségek mutatkoztak. A Porta ezt lényegében adónak (haraç) tekintette, annak jelképének, hogy ezt a Habsburg-uralkodó, a „bécsi király” vazallusként fizeti az általa birtokolt magyarországi területekért, illetve azok adójának megváltásaképpen. Ezért az oszmán fél rendkívül érzékenyen reagált az évi adó késésére, netán elmaradására, mert ez azt jelentette számára, hogy a másik fél nem ismeri el vazallus státusát s ezzel a vazallus terület (dār al-ahd) ellenséges területté (dār al-ḥarb) válik, amelyet háború útján iszlám területté (dār al-Islām) kell változtatni.¹¹ A budai pasák leveleiből kitérni, hogy a Porta már az év első felében követelte az adó beküldését, holott a béke szerint az év vége felé kellett annak Isztambulba érnie. A Habsburg-fél ugyanakkor „ajándéknak” tekintette az évi 30 ezer aranyat, amely az egyes portai hatalmasságoknak juttatott összegek, ajándéktárgyak révén jóval nagyobb összeget tehetett ki. Egy 1593. július 18-i kimutatás szerint a szultánnak 90 ezer tallért, a nagyvezírnek 18 ezer tallért szántak, összességében pedig 137040 tallérra rúgott csak a pénzbeli ajándék.¹² A császári álláspont szerint ez az ajándék a Királyi Magyarország békés, zavartalan birtoklását volt hivatva szavatolni. Ezért nem riadt vissza a Habsburg-udvar az adó visszatartásával való fenyegetőzéstől, esetenként ténylegesen nem is küldte el, ha úgy ítélte meg, hogy a török fél megsérti a békét.¹³ *Míg a török az adó beküldését tartotta a frigy legfontosabb pontjának, addig Habsburg részről a hangsúlyt a saját országrész, a Királyi Magyarország békességes birtoklására fordították.* A budai pasa idézett levelében ezt úgy fejezte ki, hogy „álgyut vár alá ne vonjanak”, máshol „derék csata” névvel utalt a békebontó akcióra, megkülönböztetve ezt a „béke” megszokott portyázó

⁹ A Habsburg-verzió magyar fordítására I. SINKOVICS ISTVÁN (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790. II/1. Bp. 1968. (továbbiakban: SINKOVICS 1968) 151.

¹⁰ SINKOVICS 1968. 151–152.

¹¹ Vö. TÓTH 1982. 159–160.; összefoglalóan I. KHADDURI, M.: War and Peace in the Law of Islam. Baltimore, 1955.

¹² 80–100 ezer aranyra becsülte BAYERLE 1972. 8.; az 1593. július 18-i kimutatásra I. HHStA, Staatskanzlei Türkei, Karton 81. II/F 46/a. (MOL W 3494 mikrofilm) (továbbiakban: Türccica K/81).

¹³ A Habsburg-értelmezésre I. IVANICS MÁRIA: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Bp. 1994. (továbbiakban: IVANICS 1994) 60.; az adó visszatartására mint diplomáciai eszközre I. BAYERLE 1972. 9.; vö. még TÓTH 1982. 163–164.

akcióitól, hiszen „aprólék csata lehetetlen hogy nem lenne”.¹⁴ A drinápolyi béke 12. cikkelye szerint a béke tartama alatt elfoglalt várost, várat kölcsönösen és ingyenesen vissza kell adni, az erőszakos cselekedetek végrehajtóit pedig fővesztéssel kell büntetni, a 13. cikkely pedig a békekötés után fogságba ejtett katonák és alattvalók váltságdíj nélküli elengedését említette.¹⁵ Az állandóan portyázó magyar és török végvári katonák e cikkelyeket nem tartották be, ezért mindkét fél kölcsönösen felröptette egymásnak az incidenseket.

Áttérve az 1593 január végétől július végéig tartó időszak történetére, mindenekelőtt utalni kell arra, hogy a január 27-i szpáhilázadást követően III. Murád szultán leváltotta Sziyávus pasa nagyvezírt és „kormányát”, s helyébe az 1591 óta hivatalvesztett (mazul) Szinánt nevezte ki. Az agg pasa örömét csak az keseríthette meg, hogy a visszahívott vezírek között volt fő ellenlábasa, a másodvezírré kinevezett Ferhád pasa is.¹⁶ Szinán nagyvezírségét a történeti irodalom jobbra úgy értékelte, hogy vele a „háborús párt” jutott hatalomra, s ennek a háború kitérésében is része volt.¹⁷ Jómagam Braudel óvatosabb megfogalmazásával értek egyet, aki megemlítette, „hogy Szinán hatalomba való visszatérése...nem jelentette a kapcsolatok azonnali megromlását”.¹⁸ Szinán, akárcsak előző nagyvezírsége idején, válságos helyzetet örökölt a velencei jelentések által simulékony modorúnak, ám rendkívül korruptnak jellemzett Sziyávus pasától.¹⁹ Akkor elsősorban a pénzügyi manipulációk és az ebből származó zsoldosfelkelés, s belpolitikai válság (ún. Beglerbég-ügy) vezetett Sziyávus bukásához,²⁰ de külpolitikai téren is feszült volt a helyzet az 1588 októberi szikszói incidens miatt. Mivel ez utóbbi közvetett hatása még 1593-ban is érvényesült, röviden foglalkoznunk kell vele. A török adót követelt Szikszó városától, amely ezt megtagadta, mire a budai pasa Szikszó ellen vonult, de a város segítségére siető magyar végvári csapatoktól nagy vereséget szenvedett. A török veszteségek jelentősek voltak és bégek is fogságba

¹⁴ BAYERLE 1972. 89. (Szinán budai pasa 1591. V. 12-i levele)

¹⁵ SINKOVICS 1968. 146.

¹⁶ L. pl. PECSEVI tudósítása, in: Török történetírók III. 1566–1659. Ford. KARÁCSON IMRE. Bp. 1916. (továbbiakban: Török történetírók III.) 94.; SZELANIKI híradására I. PEACHY, W. S.: A Year in Selaniki's History: 1593-4. (PhD) Indiana University, 1984. (továbbiakban: PEACHY 1984) 168, 548.

¹⁷ L. pl. KORTEPETER 1972. 217.; TÓTH 1982. 164.; uő.: Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593–1606. AUSZ LXIX (1981) 20–21.; IVANICS 1994. 60.; Magyarország története tíz kötetben III/1. (1526–1686). Főszerk. PACH ZSIGMOND PÁL, szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES. Bp. 1985. 654. (SINKOVICS ISTVÁN írta); NAGY LÁSZLÓ: Az erős fekete bég. Nádasy Ferenc. Bp. 1987. (továbbiakban: NAGY 1987) 154.

¹⁸ BRAUDEL 1976. 1198–1199.

¹⁹ Sziyávus jellemzésére I. BROWN, H. F. (ed.): Calendar of State Papers and Manuscripts Relating to English Affairs Existing in the Archives and Libraries of Venice. Vol. IX (1592–1603). London, 1897. (továbbiakban: CSP IX.). 22–23. (56. sz. – MATTEO ZANE 1592. IV. 18-i jelentése)

²⁰ Sziyávus 1589. évi bukására I. KORTEPETER 1972. 216.; KAFADAR 1987. 76–80.

kerültek.²¹ A nagy haddal és ágyúkkal indított török vállalkozást a Habsburg-fél a béke megszegésének tekintette, s felfüggesztette az adó megküldését. Az 1589 augusztusában hatalomra került Szinán nagyvezír kezét megkötötte a még folyó perzsa háború, amelyet csak az 1590 márciusi isztambuli béke zárt le. A kozákok betörései miatt, s Wasa Zsigmond lengyel király Habsburg hercegnővel való házassági terve miatt a Porta háborút fontolgatott Lengyelország ellen, de 1590 júniusára angol közvetítés hatására meghosszabbította a lengyelekkel kötött fegyverszünetet.²² Szinán háborúval fenyegetőzött a Habsburgokkal szemben is 1590 áprilisában, ha a két évi adóhátralékot be nem küldik, s az elfogott bégeket szabadon nem engedik.²³ Mivel 1590 szeptember elejére Budára érkezett az ajándékvívó küldöttség, elhárult a háborús veszély, s 1590 novemberében újabb nyolc évre meghosszabbították a békét.²⁴ A vérszomjas hadfiként jellemzett Szinán 1590-ben három békét is kötött, igaz, kockázatos lett volna a perzsa háború után azonnal újabb hadjáratot indítani.

Az 1593 február elején hivatalba lépő, a nagyvezíri tisztséget harmadízben elnyerő Szinán nagyvezír a szikszói válsághoz hasonló, csak annál jóval nagyobb méretű krízist örökölt elődeitől, elsősorban Sziyávus pasától, akit ezúttal is zsoldosfelkelés buktatott meg. *Horvátországban új háborús gócpont* alakult ki az 1591–92-es évek folyamán. Az új boszniai beglerbég, Telli Haszán pasa 1591 nyarán betört Horvátországba, s ostrom alá vette Sziszek várát is. A prágai udvar tiltakozott, kilátásba helyezte az adó visszatartását is, végül az új portai követ, az október elején elinduló Friedrich Kreckwitz 1591 november végén megérkezett az adóval.²⁵ Mivel Haszán semmiféle büntetésben nem részesült Ferhád pasa nagyvezírtől, 1592-ben, immár Sziyávus pasa kormányzata idején, kiterjesztette horvátországi akcióit. Elfoglalta Bihácsot, ellenséges területen felépítette Petrinja erődjét, augusztus 19-én legyőzte a horvát bán csapatait, majd újból sikertelenül vívta Sziszeket.²⁶ A Habsburg-udvar Bihács visszaadását és a békebontó pasa szigorú megbüntetését követelte. Mehmed budai pasa az első követelést visszautasította azzal, hogy „Bittyében mecsitöt csináltak kiben az hatalmas Császár

²¹ Az 1588. október 8-i szikszói csatára l. Budai pasák 438, (385. sz.) 441, (387. sz.) 444. (388. sz.); l. még CSORBA CSABA: Várak a Hegyalján. Bp. é. n. [1980] 85–88.

²² Szinán 1590 júniusi levelében utal ezekre, vö. HAKLUYT, R.: *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*. IX. vol. London–Toronto, 1928. 335–337.; vö. még BRAUDEL 1976. 1197.

²³ BAYERLE 1972. 31–32. (11. sz. – Ferhád budai pasa 1590. IV. 12-i levele)

²⁴ L. BAYERLE 1972. 73. (Ferhád budai pasa Ónaptár szerinti VIII. 27-i levele)

²⁵ A Habsburg-udvar tiltakozására l. BAYERLE 1972. 113–114. (1591. IX. 11-i levél); Kreckwitz 1591 novemberi megérkezésére l. Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai. Ford. NAGY JUDIT. Bratislava–Budapest, 1982. (továbbiakban: VRATISLAV) 19, 69.

²⁶ Haszán 1592-es hadjáratára l. ISTVÁNYFI MIKLÓS: *Magyarország története 1490–1606*. Ford. VIDOVICH GYÖRGY. Debrecen, 1867–1868 (továbbiakban: ISTVÁNYFI). 664–667.; BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. 14. rész. Bp. 1940. 67–68.

egészségéért imátkoztak, azért az lehetetlen dolog hogy az vissza adassék”²⁷ Ugyanakkor Haszán boszniai pasát sem büntették a béke szerint fővesztéssel, sőt még le sem váltották. Ebben része volt annak is, hogy Haszán a Porta előtt úgy tüntette fel akcióját, hogy nagy erővel felvonuló ellenséget semmisített meg, s Bihácsot is ellenállás nélkül és ágyúkat nem alkalmazva vette meg.²⁸ Helyén maradását annak köszönhetette, hogy „az Bosznay Pasának emböre vagyon az Portán, ki ügyét forgattya”,²⁹ illetőleg az, hogy „jó viszonyban volt a nagyvezírral (Sziyávus pasa–T. S. L.) és Dervis agával, a szultáni társalkodóval”.³⁰ Ezért a Habsburg kormányzat nem küldte el az adót az 1592-es évre. Voltaképpen mindkét fél megszegte a békét, s a boszniai pasa tevékenysége növelte a feszültséget a két birodalom között.

Szinán nagyvezír elődjénél határozottabban lépett fel külpolitikai téren is. Isztambulba való megérkezése első napjaiban már magához rendelte Kreckwitz császári követet és számonkérte rajta az adó elmaradását. A követ arra hivatkozott, hogy a törökök megsértették a békét, s vissza kell adniuk az 1591–92-ben elfoglalt várakat.³¹ Miként a szikszói incidens kapcsán 1590-ben, most is a *prioritásról* folyt a vita: *az oszmán fél azt követelte, hogy előbb küldjék be az adót, s majd megbüntetik a békeszegő pasát, míg a Habsburg-fél Haszán eltávolítását és a várak visszaadását szabta az ajándék elindításának feltételül.* Sinán taktikája kezdettől fogva a megfélemlítés, a háborúval való fenyegetőzés volt. A követtel szemben harciasan lépett fel, majd a drinápolyi békében is rögzített követségi jogokat megsértve a követség házát bezáratta és csak napok múlva oldotta fel a kijárási tilalmat.³² *1593. február 7-én levelet* is írt Rudolf császárhoz, amelyben hangsúlyozta, hogy török részről nem szegték meg a békét, s *követelte a két évre szóló hátralékos adó megküldését és a fogoly bégek elengedését.* Feltételei teljesítésére két hónap határidőt szabott, ellenkező esetben háborúval fenyegetőzött.³³ A történeti irodalom kivétel nélkül hadüzenetként vagy hadüzenettel felérő, „megalázó, elfogadhatatlan” feltételeket támasztó ultimátumként

²⁷ BAYERLE 1972. 155. (1592. IX. 17-i levél)

²⁸ BAYERLE 1972. 153–154. (Mehmed budai pasa 1592. VIII. 30-i levele); Haszánt novemberben utasította a Porta, hogy szüntesse be támadásait, mert a Habsburg-udvar az évi adót beküldi, vö. FINKEL 1988. 10–11.; HALIL İNALCIK szerint Haszán akciója az adó kikényszerítését célozta, l. *The Cambridge History of Islam* (ed. by P. M. HOLT, A. K. S. LAMPTON, B. LEWIS). Vol. I A. Cambridge University Press, 1970. 340.

²⁹ BAYERLE 1972. 125. (1591. X. 20-i levél)

³⁰ Török történetírók III. 200. (KJÁTIB CSELEBI)

³¹ VRATISLAV, 144–145, 257.

³² VRATISLAV, 145, 257.; a prioritás kérdésre vö. pl. BAYERLE 1972. 160–161. (Mehmed budai pasa 1592. X. 16-i levele); l. még TÓTH 1982. 164.

³³ Sinán levelét közölte GÖMÖRY GUSZTÁV, HK 1894. 393–394.

értékelte Szinán ominózus levelét.³⁴ Véleményem szerint a nagyvezír akárcsak 1590 áprilisi, ugyanezen, egyáltalán nem teljesíthetetlen feltételeket támasztó levelével, a két évre szóló (1592–1593) adó megküldését kívánta elérni, míg a fogoly bégek szabadon bocsátásának 1589 októbere óta felbukkanó követelése mellékesnek tekinthető. Szinán pasa látványos demonstratív lépéseket is tett célja elérése érdekében. Február 9-én a szultán parancsot adott, hogy a janicsárok és szpáhik álljanak készenlétben, az európai vilájetek katonaságának pedig kivétel nélkül vissza kellett térnie állomáshelyére. A nagyvezír utasította Kirli Haszán ruméliai beglerbéget, hogy vonuljon a Szerémségbe, s ott tartson hadai felett szemlét.³⁵ Mindezek az intézkedések azt a gyanút keltették a történeti kutatásban, hogy a Habsburgok elleni háborút már 1593 elején elhatározták volna.³⁶ Valójában ekkor még a háború vagy béke kérdése nem dőlt el, s *Szinán célja csak az adó elküldésének kikényszerítése* volt. A nagyvezír egyoldalú engedményeket várt el a Habsburg-udvartól, hiszen nem váltotta le a békeszegő Haszánt, jóllehet fia, Szinánpasazáde Mehmed budai pasa állítólag tájékoztatta apját arról, hogy a boszniai pasa volt az oka „az múlt idegönségnek”, s azt javasolta, hogy „azért mindgyárást onnan fölköltessék”.³⁷ Szinán ugyan a tartományokba saját embereit helyezte, Haszánt mégsem mozdította el, holott Sziyávus embere volt, s maga sem kedvelte.³⁸

Kérdéses volt, hogy a Szinán által gyakorolt diplomáciai-katonai nyomás eredményes lesz-e. Szinán levelével Kreckwitz két embere március 13-án ért Budára, ahol a nagyvezír utasítása értelmében két hetet várhattak a válasza. Mátyás főherceg Malik Gáspárt küldte saját és Rudolf császár levelével Budára. Az április 1-én Budára, majd április vége felé Isztambulba is megérkező Habsburg válasz, amely a „tisztes ajándék bizonyos volta felől, az frigynek megmaradása felől” szövegű, nem elégitette ki a nagyvezírt.³⁹ Ezt jelezte, hogy május elején újabb feszültség jelentkezett az Oszmán–Habsburg viszonyban, megint lélektani–diplomáciai hadviseléshez folyamodott a Porta. Ennek jegyében örökkel vetette körül a követségi házat, letartóztatta hamis fordítások készítésének vádjával Kreckwitz követ tolmácsát (dragománját). Velencei források azt is tudni vélték, hogy a dívánban a háborút elhatározták, meg is üzenték a császárnak,

³⁴ Hadüzenetre I. NAGY 1987. 154, 168.; ultimátum elfogadhatatlan feltételekkel I. uő.: „Mégfogya bár, de törve nem”. Török háborúk viharában 1541–1699. Bp. é. n. (1989) 105–106.

³⁵ Az intézkedésekre I. PEACHY 1984. 171, 550–552.; FINKEL 1988. 11. NAGY 1987. 168–169.

³⁶ L. pl. ÁGOSTON GÁBOR: A Hódolt Magyarország. Bp. 1992. 63.; a háború 1591–92-ben már folyt, 1593 nyarán vált nyílt háborúvá hadüzenettel, I. NAGY 1987. 153, 161–165, 167.

³⁷ BAYERLE 1972. 169–170. (1593. II. 16-i levél)

³⁸ Szinán nagyvezír és Haszán boszniai pasa ellenséges viszonyára I. Török történetírók III. 91–92. (PECSEVI); 200, 202. (KJÁTIB CSELEBI); tévesen Szinán emberének tartotta Haszánt ISTVÁNFY, 660–661.; Szinán cseréire a tartományok élén I. SZELANIKI (vö. PEACHY 1984. 206, 207, 209, 221, 224.)

³⁹ BAYERLE 1972. 172–175. (91–98.sz. – 1593. III. 4-i levelek és III. 21-i levelek)

s a ruméliai beglerbéget már a frontra is kirendelték.⁴⁰ Valójában a Porta még várt a háború megindításával, csak nyomást akart gyakorolni Rudolf császárra, elsősorban portai követén keresztül. Május 9-i híradás szerint Kreckwitz jelentős összeget ajánlott fel a nagyvezírnek tolmácsa elengedése fejében, s kilátásba helyezte, hogy július 15-re meg fog érkezni az adó, de kérte, hogy a törökök függesszék fel támadásaikat.⁴¹ A törökök az Új naptár (Gergely naptár) szerinti július 15-re, míg a császáriak az Ónaptár (Julianus naptár) szerinti július 15-re, azaz Új naptár szerinti július 25-re gondoltak az ajándékkal kapcsolatban.⁴² A szikszói csatában foglyul ejtett bégekkel kapcsolatos Habsburg-álláspontot Mátyás főherceg május 24-i, június 21-i és július 4-i levelében fejtette ki. Eszerint a két bég a béke nyílt megsértése során királyi területen került fogságba, ezért szabadon bocsátásuk helyett kicserélésükre tett javaslatot, s helyszínül az Esztergom és Komárom közti területet ajánlotta.⁴³ Mivel a Portának az adó elküldése volt fontosabb, ezért parancsokat küldtek a boszniai, temesvári és ruméliai beglerbégeknek, hogy tartózkodjanak a császáriak megtámadásától. Június 20-án a követségi ház körülzárását is feloldották. A februári krízishelyzet után a májusi is megoldódni látszott június folyamán, bár egy június 21-i velencei jelentés szerint a nagyvezír reményét fejezte ki, hogy az adót nem küldik el, s alkalma lesz a császár ellen vezetni a győzhetetlen sereget.⁴⁴

Az újabb konfliktust mégsem az adó szokásosan lassú elindítása okozta, hanem a nyughatatlan boszniai pasa újabb horvátországi betörése. Haszán pasa az előző években is kapott parancsokat a béke megtartására, ezeket sorra megszegte, s mégsem származott kára ebből. Haszán nem mérte fel, hogy helyzete ezúttal sokkal rosszabb, mint az előző években volt. Nem számíthatott a nagyvezír jóindulatára, aki május vége felé a Temesvárra áthelyezett Kirli Haszán helyébe saját fiát, Szinánpasazáde Mehmedet nevezte ki ruméliai beglerbéggé. Mehmed katonai támogatására már azért sem építhetett, mert az Haszán horvátországi akciója időpontjában Isztambulban volt. A boszniai beglerbég előző évi támadásai ugyanakkor felbőszítették a Habsburg kormányzatot, s ellene sereget küldtek. A Sziszeket ezúttal is ostrom alá vevő Haszán pasa június 22-én súlyos vereséget szenvedett a számra kisebb keresztény felmentő

⁴⁰ CSP IX. 70. (MATTEO ZANE 1593. V. 1-i levele); vö. még ÓVÁRY LIPÓT: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának Oklevél-másolatai. 2. füzet. Bp. 1894. (továbbiakban: ÓVÁRY 1894) 223. (1086)

⁴¹ CSP IX. 72 (MATTEO ZANE 1593. V. 9-i levele); vö. ÓVÁRY 1894. 223 (1087)

⁴² Vö. BAYERLE 1972. 179. (Haszán budai pasa 1593. VII. 24-i levele)

⁴³ L. Mátyás főherceg 1593. VII. 4-i és VIII. 3-i levelét, Turcica K/81.

⁴⁴ CSP IX. 77 (176–177. sz. – MATTEO ZANE 1593. VI. 20-i, VI. 21-i jelentései).

hadtól.⁴⁵ A békebontó pasa vereségét a Habsburg-udvar isten büntetésének tekintette, s a béke megszegése ellenére a Ladislaus Poppel vezette ajándékvívó küldöttség elindítására készült.⁴⁶

A sziszeki vereség híre július 4-e táján érkezett meg Isztambulba. Ekkor III. Murád szultán egy *rendkívüli tanácsot* hívott össze, amelyen nemcsak a szultáni tanács (divani hümayun) tagjai vettek részt, hanem más tisztségviselőket is meghívtak erre.⁴⁷ E megbeszélés tárgya az volt, hogy háborút indítsanak-e a Habsburg Birodalom ellen Magyarországon vagy sem. A dívánon két álláspont ütközött meg. Az egyiket maga Szinán nagyvezír képviselte, eszerint „a hitetleneken bosszút kell állni”, s „ürügyül hozta fel, hogy a bécsi király egy évi adója nem érkezett meg és hogy a boszniai határon történt ütközetben a mir-mirán (ti. beglerbég – T. S. L.) és a hercegovinai bég (a hárem egyik tagjának fia – T. S. L.) elestek”.⁴⁸ Az oszmán krónikások megemlítették Szinán pasa ambícióját is, aki féltékeny lévén vetélytársa, Ferhád pasa perzsi sikereire európai háborút akart vezetni.⁴⁹ Mások elvetették a háború gondolatát. Ferhád pasa, másodvezírtől származhatnak olyan katonai érvek, hogy „az iszlám hadsereg a perzsa hadjáratokban igen sok bajt és küzdelmet állott ki, minek folytán elgyengült s fáradalmait még ki sem pihente.”⁵⁰ Talán Ferhád vetette fel azt is, hogy „a végek nincsenek tele olyan fegyverforgató vitézekkel, mint Szulejmán korában, a hadsereg többnyire ismeretlen egyénekből áll, azonkívül a tél is közel van már s ha elmegy is, nem nézhet a dolog után, jobb lesz tehát, ha ez évben az előkészületek után lát és a tavasszal egészen felkészülődve megy.”⁵¹ Pecsevi a háborút ellenzők között említette a hodzsza efendit, azaz Szeád-eddint és a sejkh-ül-iszlámot, Bosztánzádet.⁵² A sejkh-ül-iszlám vagy mufti fellépéséről több forrás is tud. Matteo Zane, Velence portai követe 1594. évi összefoglaló jelentésében számolt be arról, hogy a mufti másképpen vélekedett a Magyarország elleni háborúról, sőt ebbéli gondolatait másokkal is megosztotta.⁵³ Istvánffy szerint a mufti úgy látta, hogy nincs elégséges ok a háború indítására, sőt

⁴⁵ Mehmed kinevezésére és isztambuli jelenlétére I. PEACHY 1984. 209, 212.; a sziszeki csatára I. újabban TOMAČ, P.: La Bataille de Sisak (22 juin 1593). Revue International d'Histoire Militaire 51 (1981) 279–292.

⁴⁶ L. pl. Mátyás főherceg 1593. VII. 4-i levele, Turcica K/81.

⁴⁷ A csata hírének megérkezését július 4-re tette KJÁTIB CSELEBI, Török történetírók III. 202.; MATTEO ZANE július 4-i jelentése (CSP IX. 77) szerint előző nap jött a hír, július 5-re tehető SZELANIKI alapján, vö. PEACHY 1984. 234.

⁴⁸ Török történetírók III. 94. (PECSEVI), 203. (KJÁTIB CSELEBI)

⁴⁹ L. előző jegyzet; vö. még KORTEPETER 1972. 217.; FINKEL 1988. 10.

⁵⁰ Török történetírók III. 94–95. (PECSEVI)

⁵¹ Török történetírók III. 203. (KJÁTIB CSELEBI)

⁵² Török történetírók III. 95.

⁵³ Vö. ALBERI, E.: Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato. Ser. III. Vol. III. Florence, 1855. (továbbiakban: Relazioni) 408.

kiközösítéssel fenyegette azokat, akik a békességet megszegik.⁵⁴ Baranyai Decsi János tudósítása szerint a mufti „kijelentette, hogy igazságtalannak tartja ezt a háborút, ezért azok, akik a boszniai pasával elestek a csatában, méltán haltak meg a szerződésszegésért”.⁵⁵ A háború ellen jogi-erkölcsi alapon felszólaló mufti nem lehetett azonban Bosztanzáde, aki ekkor ruméliai kádiaszker volt. Zekeriyye efendi töltötte be a sejkh-üliszlám tisztséget 1593. július 12-i, állítólag a dívánban bekövetkező haláláig, ami találgatásokra adott okot, több forrás is felvetette a lehetőséget, hogy a szultán vagy a nagyvezír megmérgeztette a muftit.⁵⁶ A helyére kinevezett Bosztanzáde már azt hangoztatta, hogy „a háború jogos és hogy érdemes azt folytatni vallási okból”.⁵⁷

A július 4-i dívánon tehát egyaránt felmerült a háború és béke gondolata. A történeti irodalomban elterjedt az elsövel kapcsolatban a „háborús párt” kifejezés, s Szinánt szokás e csoport fejének tekinteni.⁵⁸ Valójában *aligha tételezhetünk fel egy „háborús pártot”,* s hasonlóképpen Ferhádöt sem tekinthetjük egy „békepárt” fejének. Mind a nagyvezír, mind ellenlábasa az adott helyzetre vonatkozó véleményének adott hangot. Szinánban ekkorára érlelődött meg a háború gondolata, Sziszek erre csak a „casus belli”-t szolgáltatta. Voltaképpen Ferhád sem a háborút ellenezte, inkább csak elhalasztását javasolta. *A döntés III. Murád szultán kezében volt, aki nagyvezíre álláspontját fogadta el.* Az oszmán uralkodót befolyásolhatták a lázongásra hajlamos portai csapatok, a bosszúra ösztönző hárem és a főváros népének hasonlóképpen felbolydult hangulata.

*Július 4-én III. Murád Szinán pasát nevezte ki a magyarországi hadjárat fővezérévé (szerdár).*⁵⁹ A háborús állapot beálltát többek között az is jelezte, hogy július 4-én újból körülvették a császári követség házát, majd július 23-án házkutatást tartottak és a titkos iratokat elvitték. A Kreckwitz követet kompromittáló iratok lefordítása után július 24-én a követségi személyzetet a Jedikuléba zárták, a követet pedig Szinán táborába vitette fogolyként.⁶⁰ A drinápolyi békének a követség sértetlenségére vonatkozó cikkelyét, továbbá a nemzetközi jogszokást durván sértő intézkedés

⁵⁴ ISTVÁNYFY, 658–660.

⁵⁵ Baranyai Decsi János magyar története [1592–1598]. Ford. KULCSÁR PÉTER. Bp. 1982. 50.

⁵⁶ Zekeriyye halálának időpontjára I. Relazioni, 408. o. 1. jegyzet; SZELANIKI csak halálának tényét közli, PEACHY 1984. 241.; ISTVÁNYFY szerint Szinán (i. m. 660.), BARANYAI DECSI (i. m. 50.) és MATTEO ZANE szerint (Relazioni, 408) a szultán mérgeztette meg a muftit.

⁵⁷ Relazioni, 408.

⁵⁸ Vö. 17. jegyzet

⁵⁹ A kinevező iratra I. SZELANIKI, PEACHY 1984. 236–238.; KJÁTIB CSELEBI, Török történetírók III. 203.; Szinán szerdári kinevezésére utal egy 1593. július 4-i irat is, Turcica K/81.

⁶⁰ A július 4-i eseményekre I. CSP IX. 77. (180. sz. – MATTEO ZANE 1593. VII. 4-i jelentése); július 23-ra I. 82. (189. sz. – MATTEO ZANE VII. 23-i jelentése); I. még VRATISLAV, 149–156, 255.; július 24-re I. CSP IX. 84–85. (190. sz. – MATTEO ZANE VII. 24-i jelentése), VRATISLAV, 158–159.

ellen tiltakozott a Habsburg-udvar.⁶¹ Mindez azonban nem változtathatott azon, hogy Szinán mindössze két hét alatt összegyűjtött egy 30–40 ezer fős sereget, amelyben 12 ezer janicsár és portai szpáhi alakulatok is voltak, s 1593. július 29-én megindította hadjáratát.⁶² Ezzel semmissé vált az 1590. november 29-én nyolc évre megújított béke, s beállt a hadiállapot.

Összességül megállapíthatjuk, hogy a magyarországi kondomíniumból eredő állandó határmenti feszültség törvényszerűen vezetett egy új háború kitöréséhez. A békeszerződésből a Habsburgok a Királyi Magyarország békeséges birtoklását, míg török részről az oszmán fennhatóságot jelképező adó időben való beküldését hangsúlyozták. A nagyobb oszmán portyázásokra válaszul a Habsburg-udvar felfüggesztette az adó beküldését, mire a Porta háborúval fenyegetőzött. Paradox módon nem az adó késleltetése, hanem a boszniai pasa harmadik horvátországi betörése és sziszeki veresége miatt Szinán nagyvezír javaslatára III. Murád szultán a háború mellett döntött.

⁶¹ L. pl. Rudolf császár 1593. IX. 5-i levele, Turcica K/81. „de oratore nostro contra pacis statuta et omnium gentium iura dunitur captivo adducto”.

⁶² AZ 1593. VII. 29-i elindulásra 28–30 ezer fővel l. MATTEO ZANE VIII. 8-i jelentése, vö. CSP IX. 98. (198. sz.)

THE OUTBREAK OF FIFTEEN YEARS WAR AND THE PORTE

The author of the study analyses the causes, which led to the outbreak of the so-called „fifteen years war” or „long war” (1593–1606). The „price revolution” contributed to the internal crisis of the Ottoman Empire, which was reflected in the rebellions of the paid troops of the Sultanic household (1589, 1593) and in factional struggles, frequent changes of government. As the Persian war (1578–1590) drew to its end, the tension increased between the Habsburg and the Ottoman Empire. Both sides interpreted differently the peace treaty of Edirne (1568), which was renewed three times. The Ottomans emphasized the the punctual dispatch of the annual tribute for the Porte, while the Habsburg court stressed, that in return for the „honorary present” the Ottomans should not violate the treaty by raids into Habsburg-territory. In spite of the incident of Szikszó (1588) and the ensuing conflict the peace treaty was renewed in 1590. A more serious tension followed, when Hasan Pasha of Bosnia raided Croatia and occupied forts in 1591–92. The open violation of the treaty resulted, that Emperor Rudolph stopped sending the tribute. The new grand vezir Sinan Pasha has been considered by scholars to be the leader of the „war party”. In the opinion of the author of the study Sinan did not want war in the beginning, just demanded the dispatch of two years’ tribute and the release of the beyis. The defeat of the Pasha of Bosnia at Sziszek (Sisak) at June 22 1593 had serious effect. Sultan Murad III summoned a council (July 4), in which Sinan Pasha advised to declare war, while Ferhad Pasha and Zekeriyye mufti argued against it. Sultan Murad decided for war and appointed Sinan to commander-in-chief.